

УДК 821.161.2

**С. ЄФРЕМОВ І А. ЛЕБІДЬ: ДВА ПІДХОДИ ДО РЕЦЕПЦІЇ
ТВОРЧОСТІ М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО**

Андрійчук Т. В.

У статті розглянуті підходи до аналізу життя та творчості М. Коцюбинського провідними українськими репресованими літературознавцями 20-х років ХХ ст. С. Єфремовим та А. Лебедем. Проаналізовані як спільні, так і різні оцінки спадщини письменника. Акцентується, що А. Лебідь, на відміну від Єфремівського громадянського забарвлення творів М. Коцюбинського, переходить у своїй трактовці його спадщини до індивідуалістичного заглиблення та ірраціональних людських переживань (страх, смерть, самотність, утом, мрії, роздвоєння свідомості).

Ключові слова: М. Коцюбинський, С. Єфремов, А. Лебідь, народництво, етнографізм, імпресіонізм, індивідуалізм, модернізм, психологізм, естетизм, компаративістика, ірраціоналізм.

В статье рассмотрены подходы к анализу жизни и творчества М. Коцюбинского ведущими украинскими репрессированными литературоведами 20-х годов ХХ ст. С. Ефремовым и А. Лебедем. Проанализированы как общие, так и различные критерии оценки творческого наследия писателя. Акцентировано, что А. Лебедь, в отличие от ефремовских общественных мотивов в творчестве М. Коцюбинского, больше останавливает внимание на индивидуалистических и иррациональных переживаниях героев (страх, смерть, одиночество, усталость, мечты, раздвоение сознания).

Ключевые слова: М. Коцюбинский, С. Ефремов, А. Лебедь, народничество, этнографизм, импрессионизм, индивидуализм, модернизм, психологизм, эстетизм, компаративистика, иррационализм.

Approaches to analysis of M. Kotsiubynskyi life and creative work have been considered in the article from the position of comparativism by leading Ukrainian repressed theorists of literature of 20th years of the XX century S. Yefremov and A. Lebid. Both common estimations and different approaches to the writer's heritage have been determined. It is emphasized that A. Lebid, as distinguished from Iefremov civil coloring of M. Kotsiubynskyi works, proceeds in his interpretation of the writer's heritage to individualistic deepening and irrational human feelings (fear, death, loneliness, tiredness, dreams, double consciousness). As a representative of the neoclassics group, A. Lebid analyses M. Kotsiubynskyi creative work at first instance from aesthetical positions, separating in the writer's heritage a "literature as a teacher" and peculiarly highly-artistic works.

Key words: M. Kotsiubynskyi, S. Yefremov, A. Lebid, populism, ethnographism, impressionism, individualism, modernism, psychologism, aestheticism, comparativistics, irrational human feelings.

Нещодавній ювілей М. Коцюбинського є прекрасною нагодою оглянути герменевтичне поле інтерпретації творчої спадщини письменника. За більш як сто років критичного коцюбинськознавства накопичено не одну сотню наукових розвідок мовознавчого, літературознавчого та філософсько-естетичного характеру. Можна цілком відповідально стверджувати, що С. Єфремов, який першим видав монографію про життя та творчість М. Коцюбинського ще в 1922 р., і А. Лебідь, монографія якого про відомого українського письменника побачила світ у 1929 р., були найґрунтовнішими коцюбинськознавцями 20-х років ХХ ст.

Порівняти їх рецепцію творчості М. Коцюбинського видається надзвичайно цікавим, адже їх фаховий літературознавчий аналіз та естетичні оцінки є помітними віхами на шляху до "справжнього" М. Коцюбинського. Саме це й актуалізувало тему даної розвідки.

Інтерес до аналізу С. Єфремовим та А. Лебедем життя та творчості письменника-новатора підсилюється ще і тим, що обидва були особисто знайомі з М. Коцюбинським. Листування С. Єфремова з М. Коцюбинським тривало з жовтня 1900 по

жовтень 1912 р., вони неодноразово мали особисті зустрічі. А. Лебідь, батько якого був колегою М. Коцюбинського по роботі в Чернігівському статистичному бюро й активним членом чернігівської "Просвіти", в протоколі допиту буде свідчити: "Я ріс під великим впливом родини М. Коцюбинського. Цей зв'язок підтримувався до 1913 р., коли Коцюбинський помер" [1, т. 3, арк. 17].

Окрім вищезгаданих монографій, обидва дослідники редагували видання творів М. Коцюбинського з ґрунтовними вступними статтями та коментарями. С. Єфремов готував до друку п'ятитомник творів М. Коцюбинського, що виходив протягом 1922–1925 р. Це була перша спроба перевірити тексти М. Коцюбинського і виправити їх від численних переробок, яких ті зазнали від цензури.

За редакцією Ананія Лебеда, який першим розібрав передані в 1920 р. до Чернігівського музею дружиною рукописи та архіви письменника, звірив тексти з рукописами, готував до друку його епістолярій, та авторські варіанти кожного твору, розшукав і опублікував недруковане за життя письменника оповідання "Андрій Соловейко", планувалось 1929–1930 рр. повне видання творів М. Коцюбинського в 13-ти томах. Однак, через його арешт, вийшло лише 5 томів із запланованих. Про них зав. відділом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, професор Є. Кирилук у протоколі реабілітації А. Лебеда від 14.12.1956 р. скаже: "Це було найбільш повне видання творів М. Коцюбинського" [1, т. 7, арк. 233].

Щодо історіографії зазначеного питання, то її можна диференціювати на кілька рівнів:

– загальна історико-літературна концепція С. О. Єфремова має достатньо жваве обговорення в українському літературознавстві (М. Наєнко, Н. Шумило, С. Павличко, І. Ткалич, Г. Грабович);

– наукові дослідження, які аналізують оцінки С. Єфремовим творчості М. Коцюбинського (Е. Соловей, С. Іваницька, Т. Єрмашов, І. Кошова, М. Слабошпицький) та внесок у коцюбинськознавство А. Лебеда (Т. Андрійчук);

– література з порівняльної характеристики цих видатних коцюбинськознавців відсутня взагалі через малодоступність праць А. Лебеда, що не перевидавалась з 20-х років і є бібліографічною рідкістю. Деякі порівняння можна зустріти лише на шпальтах періодики 20–30-х років.

Прикладом може слугувати реакція на вихід у 1926 р. збірника вибраних творів М. Коцюбинського із великою вступною статтею А. Лебеда "Творчий путь М. Коцюбинського". Реагуючи на цю статтю, тогочасна критика в особі І. Лютого, з докором зауважує, що А. Лебідь, на відміну від єфремівського громадянського забарвлення творів Коцюбинського, переходить у своїй трактовці спадщини Коцюбинського до індивідуалістичного заглиблення [8, с. 118].

А. Лебідь, на відміну від усіх попередників, уперше звертає увагу не лише на соціальну тематику в творах М. Коцюбинського, а стверджує, що: "іраціональні людські переживання бачимо в творах "Дебют", "Сміх", "Він іде", "Цвіт яблуні", "Persona grata", "Сон" [5, с. 128]. Його цікавить не тільки оте "загальне добро", а передусім самопочуття конкретного "Я", на що у спадщині письменника він і акцентує передусім. А це одна із суттєвих рис модернізму – занурення у світ мрій, снів, фантазій, галюцинацій, що приховані в глибинах психіки і дозволяють краще відчутти "іншого", його витісненні бажання та страхи.

На відміну від С. Єфремова, А. Лебідь вважає не найкращими твори "наскрізь дидактичні" і ті, у яких "елементи художні цілком підпорядковані ідеї пропагандиста". Він також акцентує, що М. Коцюбинський не ідеалізує таке любе народницькій критиці селянство і вважає, що письменник "випинає інтелігенцію, як новий об'єкт творчості" [5, с. 111–112].

Як відомо, М. Коцюбинський розширював своїми творами тайнопис мови почуттів, вражень, настроїв. Особливе місце в реалізації цього належить "Intermezzo". Це – "найвищий ступінь, на який піднісся Коцюбинський в розвиткові свого ліричного хисту", – вважав А. Лебідь [5, с. 123]. Мозаїчність цього твору скріплена "я"-враженнями. Як пізніше відзначить Ю. Шевельов "цей твір розпадається на епізоди, що з'єднані не формальною послідовністю, а послідовністю впливів на душу "я". Це "я", не тільки Коцюбинський, а і душа українського інтелігента в її вібраціях, що є відповідями на динаміку і зміни оточення" [9, с. 476].

С. Єфремов теж дуже високо оцінює "Intermezzo", називає його вершинним твором М. Коцюбинського. Однак, називаючи цей твір "незрівнянною поемою самот-

ньої душі" [3, с. 53], врешті найбільше цінує повернення героя в соціум після паузи-самозаглиблення. А трагізм нівеляції та відчуження людини в процесі "спів-буття з іншим", коли вона стає "невільником цього многоголового звіра", за Єфремовим, лише віддзеркалює значущість подолання свого розпачу та втоми, щоб знову повернутись від проблем "я", до проблем "ми".

Обидва дослідники солідарні, що М. Коцюбинський пройшов складний шлях творчої еволюції від народницької повісті в душі етно-побутової школи до імпресіоністичної психологічної новели. Тому його творчість поділяється на два періоди "десять років вчення і десять літ роботи самостійного майстра". За С. Єфремовим, цим рубіжним твором М. Коцюбинського є "В путях шайтана". Тут головним є не сюжет, а настрої нудьги героїні, вважав дослідник. А. Лебідь погоджується лише частково з цим твердженням, адже в кінці твору ще є тема про злидні народні. Він твердить, солідаризуючись з М. Зеровим та А. Шамраєм, що саме оповідання "Лялечка" має на собі найвиразніший знак виходу М. Коцюбинського поза межі етнографічного описування; є першим зразком поглибленого, психологічного оброблення теми – історії самотньої душі, "запереченням тогочасної української повістєвої традиції зображувати передусім "сіячів на ниві народній" [4, с. 711].

І С. Єфремов, і А. Лебідь розглядають творчість М. Коцюбинського в широкому контексті поступу світової літератури, аналізуючи як вітчизняні, так і європейські впливи. Так, А. Лебідь справедливо зазначає, що "Мопассан у період зростання Коцюбинського був разом з Чеховим (власне школа імпресіонізму: у Франції – Мопассан, в Росії – Чехов) його учителем" [5, с. 104]. Окремі елементи Мопассанівської техніки і окремі сюжетні збіги літературознавець вбачає в образах Раїса – о. Василь ("Лялечка"); Жанна – абат Тобільяк ("Життя"), пані ("Поєдинок") і Вергінія Вальтер ("Любий друг"). Дослідник доходить висновку, що "з новими формальними засобами, засвоєними від європейських майстрів, приніс Коцюбинський в українську літературу: нові ідеї, і новий зміст" [5, с. 104].

Уже багато пізніше, аналізуючи творчість В. Підмогильного, Ю. Шевельов, зауважить, що в 20-ті роки, коли продовжувалась боротьба 2-х течій в українській літературі: урбаністичної та "селюцької", "Місто" Підмогильного вийшло з школи Мопассана. В українській літературі в цьому сенсі його попередником були міські новели Коцюбинського, починаючи від "Цвіту яблуні" [10, с. 374].

Аналізуючи вже хрестоматійну тему подвоєння душі письменника, яка виявляється, що він і людина і художник, і тому все, навіть горе, сприймає як матеріал для творчості, А. Лебідь зазначає, що "це тема вічна і особливо типова для письменників-модерністів ХХ століття. Знаходимо цю тему в романі Е. Золя "Творчість", і в А. Чехова ("Чайка") в монолозі Тригоріна..., есе цей мотив у Шекспіра ("Гамлет"), у Гонкура ("Жюльєта Фаустен"), у Кароліни Павлової ("Фантазмагорія) і багато ін. Але чи не найближчий стимул до написання "Цвіт яблуні" дав Коцюбинському твір Мопассана "На воді", яким захоплювався наш письменник ще у 1898 р. і про який писав дружині: "Яка це гарна, чаруюча річ, скільки в ній поезії, гнучкої думки, блискучих місць і фарб. Чудова річ, варто перечитати..." [5, с. 103].

Ще одну центральну тему світової літератури зауважує у творчій спадщині М. Коцюбинського А. Лебідь, це тема філософії та психології творчості. Для цього він теж використовує метод компаративістики, порівнюючи "Тіні забутих предків", "Лісову пісню" Лесі Українки та "Затоплений дзвін" Гауптмана. На його думку, Марічка, Мавка, Равтенделяйн – мрія, якою живе поет, яка надихає на творчість Івана, Лукаша, Гайнріха; Палагна, Килина, Магда – земля, реальна сила, що тягне з височин творчості до буденного. Він зауважує, що "образ прекрасної дами", що втілює творчу мрію письменника, надихає його, вириває з "життя-смітника", "життя – стоячої калюжі", ми зустрічаємо в тому чи іншому вигляді також і в образі Незнайомки зі "Сну", "Невідомого", "На острові" [5, с. 133].

Літературознавець називає такі твори, як "Сон" та "Тіні забутих предків" "ультраіндивідуалістичними речами з найбільшою даниною навіть містичному символізму" [5, с. 124]. Уже в далекому 1929 р., задовго до талановитої екранізації "Тіней...", А. Лебідь зауважує, що цей твір "переростає звичайні межі етнографічні, а становить твір з глибоким філософським задумом" [5, с. 134]. Подібних інтерпретацій у С. Єфремова ми не знаходимо.

В обох літературознавців дослідження творчого доробку М. Коцюбинського, що широко опирається на особисті враження від знайомства з письменником, його

архіви та епістолярій письменника, спогади сучасників, тяжіє до психобіографічного підходу. Вони аналізують не лише його твори, але і "життя його душі" та своєрідність характеру. Відзначають вразливість, "душевні гризоти", невдоволення, самотність, почуття міри, тактовність, делікатність, духовний аристократизм, елегантність, хворобливість письменника.

Даючи загальну оцінку творчості М. Коцюбинського, і С. Єфремов, і А. Лебідь досить співзвучні. С. Єфремов твердить: "Інтереси української новелістики в особі Коцюбинського входять до кругу світових ідей, образів, сюжетів, тем" [3, с. 102]. Саме йому належить характеристика письменника-новатора як "європейця з голови до п'ят" [3, с. 163].

А. Лебідь вважав, що художнє зростання М. Коцюбинського – "це і був шлях європеїзації українського письменства". Він справедливо зауважує, що "наше письменство не багато може назвати письменників, що змогли в цю критичну зламну епоху стати врівень з новою літературою, засвоїти не тільки зовнішні прояви європейського "модерну", але й внутрішню сутню своєї творчості відбили ту філософську думку та рухомі сили, якими жила Європа" [5, с. 92].

Підсумовуючи, слід зазначити, що свій методологічний принцип С. Єфремов чітко сформулював сам. "Одкидаючи вузький естетичний принцип і широкий з погляду бібліографічно-статистичний, натомість провідною думкою своїх нарисів кладу принцип громадського слугування письменства народові, – писав С. Єфремов, – ... Визвольна в згаданому розумінні ідея, ідея народності й любові до рідного краю, нарешті чистота народної мови – оце буде та мірка, що, беручи на увагу й загальноестетичні вимагання, мірятиму нею факти й події українського письменства протягом його довгої історії" [2, с. 11–12]. В цілому цього принципу він буде дотримуватись і в рецепції творчості М. Коцюбинського. Але при тому він прагне розкрити творчу індивідуальність М. Коцюбинського в його еволюційній цілісності, звертаючи увагу і на літературно-естетичні впливи, і на психологічні риси письменника. Відтак, можна погодитись з М. Наєнком, який називає непорозумінням зближення С. Єфремова та радянських літературознавців, зауважуючи, що С. Єфремов орієнтувався на загальнолюдські цінності при визначенні суспільної вартості літератури, а для радянського літературознавства визначальним був класовий, партійний, тобто одномірний підхід до художньої творчості.

І своїми художніми смаками, і особистими стосунками (дружба з М. Рильським та М. Зеровим) Ананій Лебідь поділяв естетичні позиції неокласиків. Підтвердження цього знаходимо і в одній із його рецензій, де А. Лебідь зазначає: "Основний закон художньої творчості: при максимальній економії мистецьких засобів дати найбільше художнє враження" [6, с. 123]. Він у своїх рецепціях М. Коцюбинського робить спробу перейти від пануючої прескриптивної (наказової) до дескриптивної (описової) критики, звертаючи увагу не лише *про що написано* (ідейний бік), але і *як написано* (художня вартість), прагне відділити в творчості суто художнє зерно від "народницької" полови.

В підході до естетичного аналізу творів, А. Лебідь критикує "оголену тенденційність", "просвітянство", моралізаторство як "вчорашній день", як не художність. Слабкістю перших творів М. Коцюбинського він називає саме моралізаторство та описовість. Він розрізняє у творчій спадщині М. Коцюбинського "літературу-учительку" і власне художню творчість, що несе ідеї не через оголену тенденційність, а через художньо-переконливі образи ("Лялечка", "На камені", "Цвіт яблуні", "Тіні забутих предків" та ін.). Дослідник цінує "економію художнього вислову, концентрацію уваги", як показники майстерності [5, с. 114].

Оцінюючи життєвий шлях та мистецьку спадщину 49-річного талановитого українського письменника, і А. Лебідь, і С. Єфремов солідарні, що це була "недоспівана пісня". Це цілком справедливо можна віднести і до них самих, знищених сталінським режимом у розквіті творчих сил.

Література

1. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44, № 48570–ФП. – Т. 1–7.
2. Єфремов С. Історія українського письменства [Електронний ресурс] / С. Єфремов. – Режим доступу: <http://152/www.utoronto.ca/elul/history/lefremov/index.html>. – Назва з екрана.

3. Єфремов С. Михайло Коцюбинський / С. Єфремов. – Київ-Ляйпціг, 1922. – 184 с.
4. Зеров М. Коцюбинський і Чехов / М. Зеров // Українське письменство. – К., 2003. – 1 с.
5. Лебідь А. Коцюбинський. Життя і творчість / А. Лебідь – К., 1929. – 142 с.
6. Лебідь А. Реценція на книгу Г. Косинки "В житах" / А. Лебідь // Життя і революція. – 1926. – № 8.
7. Лебідь А. "Fata morgana" Коцюбинського / А. Лебідь // Вступна стаття до вид. "Fata morgana". – К., 1926.
8. Лютий І. Рецензія на видання: М. Коцюбинський. Вибрані твори. Редакційна стаття А. Лебеда / І. Лютий // Життя й революція. – 1926. – № 8.
9. Шевельов Ю. Колір нестримних палахтінь ("Вертеп" Аркадія Любченка) / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці у 2-х кн. Літературознавство. – К., 2008. Кн. II. Літературознавство. – 2008. – 1151 с.
10. Шевельов Ю. Людина і люди / Ю. Шевельов // Вибрані праці : у 2-х кн. Літературознавство. Кн. II. Літературознавство. – 2008. – 1151 с.